

SZEIBERT-ERDŐS ANDRÁS*

A zsidóság „szabályozott” és „szabad” kirablása

Kosztó Gyula: *A holokauszt Kárpátalján. A zsidóság kifosztása és vagyonának sorsa 1944-ben*. Budapest: Erőszakkutató Intézet, 2024. 286 oldal

Kosztó Gyula, az Erőszakkutató Intézet tudományos munkatársa és az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárának levéltárosa újabb könyvvel jelentkezett a Kárpátalját sújtó 20. századi erőszak tárgykörében. A holokauszt 80. évfordulójára elkészítette a kárpátaljai zsidóság deportálásának és kifosztásának történetéről szóló munkát, amely 1944 márciusa és októbere között, Magyarország német megszállásától a térség szovjet megszállásáig dolgozza fel az eseményeket. Mint azt az alcím is mutatja, Kosztó könyve jóval többről szól, mint maga a deportálás. Bemutatja ugyanis azt a megrendítő szenvtelenséget is, amellyel a Sztójay-kormány rendelkezett a halálba küldött magyar állampolgárok „elhagyott” vagyona felett, s mindazokat a konkrét információkat, amelyeket a legszerényebb mai átszámítás szerint is dollármilliókban (és forintmilliárdokban) mérhető vagyon sorsáról tudni lehet. A szerző könyve legfontosabb állításait külön cikkben is összefoglalta az Újkor.hu olvasóinak.¹

Holokausztirodalmat nemigen lehet mélységes elszörnyedés nélkül olvasni és – muszáj előrebecsátanom – Kosztó könyve sem kivétel ez alól. Az igazi borzalmat pedig ebben a kötetben az eljárás bürokratikussága váltja ki az olvasóban, a halálra szánt (és több mint 90%-ban meg is gyilkolt) kárpátaljai zsidóság vagyonát nagyjából úgy kezelte a kollaboráns magyar államapparátus, ahogyan manapság a parkolási bírságokat szokás.

Kosztó a kárpátaljai holokausztra vonatkozó kutatásait Ukrajnában, a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegén alapozta meg. A teljesség

* A szerző az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola doktorjelöltje, az Erőszakkutató Intézet tudományos munkatársa. e-mail: szeibert-erdos@eroszakkutatas.hu ORCID: 0000-0002-6217-5928

¹ Kosztó Gyula: „*A zsidók félve néznek körül akkor is, ha egymás között beszélgetünk*” – *A holokauszt Kárpátalján (1944)*. Újkor.hu (<https://ujkor.hu/content/a-holokauszt-karpataljan-1944>) (Utolsó letöltés: 2025. november 15.)

igényével dolgozott; évek szisztematikus, hangyaszorgalmú kutatómunkájával átnézte a KTÁL minden egyes 1944-ben képződött dokumentumát. A levéltárügy berkeiben kevésbé járatosak számára alig felfogható erőfeszítést tovább tetézte, hogy az iratpusztulás és a rendezetlenség miatt ezeket az iratokat (a Ságvári Ágnes által az 1990-es években folytatott gyűjtést leszámítva) Kosztyó nem „kulcsra készen” kapta. Amit véghez vitt, az tulajdonképpen két, egymásra épülő munkafolyamat teljesítése: először kikutatta magukat a forrásokat, amelyekkel egyáltalán dolgozhat, majd feldolgozta azokat a legutolsó bekezdésig. Munkáját a felsőbb igazgatási szervek (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára), a Kárpátalján átvonuló magyar honvédek és honvéd seregtestek iratainak (Hadtörténelmi Levéltár), valamint egodokumentumok (amelyek közül kiemeli R. Vozáry Aladárnak a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában található hagyatékát) feldolgozásával tette teljessé.

Ahogy a Magyarországi Tanácsköztársaság kárpátaljai napjairól szóló munka esetében², itt is megemlíti a szerző, milyen fontos információk maradhattak ki könyvéből az iratanyag egy részének hozzáférhetetlensége, másik részének pedig az elpusztulása miatt. A legfontosabb ezzel kapcsolatban, hogy Kárpátalja négy történelmi vármegyéjéből (Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung) mindössze utóbbi kettőnek a fő- és alispáni anyagai maradtak meg, illetve kutathatóak szabadon.

Historiográfiai előzmények tekintetében Kosztyó a szovjet korszak holokausztörténeti elhallgatásainak, ferdítéseinek bemutatása után részletesen ismerteti, méltatja, illetve kritizálja a magyar és a nemzetközi történeti irodalom teljesítményét. Összességében arra a következtetésre jut, hogy kutatásának a gettósítást és deportálást illetően is van mondanivalója, mivel a KTÁL-ba nagyon kevés holokausztkutató látogatott el (név szerint Raz Segal³ és Veszprémy László Bernát⁴ tették ezt meg), és ők sem átfogó jelleggel vizsgálták az iratokat. Ami pedig a zsidók vagyonának a sorsát illeti, Kádár Gábor és Vági Zoltán alapos könyve⁵ a magyarországi levéltári forrásokon alapszik, és Kárpátaljával tulajdonképpen egyáltalán nem foglalkozik.

A könyv a fent említetteknek megfelelően két nagy, megközelítőleg egyforma terjedelmű egységre tagolódik. Az első *A zsidók összegyűjtése és deportálása Kárpátalján* címet viseli, és a gettósításokat, a deportálásokat, valamint a holokauszt közvetlen, azonnal észlelhető következményeit ismerteti. A második nagy egység *A zsidó vagyon sorsa* címet kapta, s itt a szerző minden értékre kitér, amelyről

² Kosztyó Gyula: *A Tanácsköztársaság Kárpátalján*. Budapest: Erőszakkutató Intézet, 2023.

³ Raz Segal: *Genocide in the Carpathians War, Social Breakdown, and Mass Violence, 1914–1945*. Stanford: Stanford University Press, 2016.

⁴ Veszprémy László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2019.

⁵ Kádár Gábor – Vági Zoltán: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2005.

csak forrásai alapján tudomással bír, az ingóságoktól a lakásokon át a boltokig és a haszonállatokig.

A könyv *A zsidók összegyűjtése és deportálása Kárpátalján* című fele részlete-sen bemutatja a tömeggyilkosságokig vezető utat. Egy hónap sem telt el Magyarországon 1944. márciusi német megszállásától fogva, s megkezdődött a zsidók gettókba és táborokba történő összegyűjtése. (A korabeli magyar közigazgatásban a „gettó” a zsidók által lakott városrészt, a „tábor” az ipari- vagy raktárterületen kialakított gyűjtőhelyeket jelentette – funkciójukban ugyanakkor érdemi különbség nem volt.) A német jelenlét nem lett volna elegendő az intézkedések végrehajtásához, a „munkát” döntően a magyar közigazgatás és rendvédelem végezte el, a német féllel való érdemi konfrontáció bármi jele nélkül.

Az agresszív, uszító sajtókampánnyal is „megtámogatott” intézkedés faluról falura eltért apró részleteiben, de amennyiben adminisztratív fennakadások nem hátráltatták a közigazgatást és a karhatalmat, mindenütt alapvetően ugyanazzal a gyorsasággal és könyörtelenséggel zajlott. Az olvasó az 58. oldalon táblázatos formában is találkozhat a holokauszt „adminisztratív borzalmával”: valószínűleg a szakmai körökön kívül nem köztudomású, de az „árja” alkalmazottak napidíjra voltak jogosultak a gettósításban betöltött szerepükért. A zsidók megmotozását, értékeik elvételét végző ungváriak napi 30 pengőt – a kárpátaljai napszámber négyötszörösét, a teljes egyhetes folyamat alatt pedig fél havi fizetést – is megkereshettek az alávaló munkával.

A gettósítás nemcsak irgalmat, de kivételeket sem ismert: a tífuszos betegek vagy a fontos üzemek szakképzett foglalkoztatottjai csak szigorúan a praktikus-ságot szem előtt tartva nyerhettek egy kis időt, sosem többet, mint néhány hetet. A csendörök három újabb hét leforgása alatt a túlszűfolt és ellátatlan városi gettókba terelték Kárpátalja százezres zsidó lakosságát. A folyamatot a zsidóság állandó sajtóbeli dehumanizálása, valamint a rohamtempóval is elégedetlen Endre László belügyi államtitkár hisztérikus kifakadásai kísérték. A gettók és táborok el-látásának kérdése, higiénijára viszont ekkoriban még aktívan foglalkoztatta a városi igazgatást – Kosztyó ebből arra következtet, hogy 1944 májusának elején a helyi közigazgatás még nem tudott a deportálással kapcsolatos tervekről.

A gettósítás folyamatának erőszakos kísérőjelenségeiről a saját szavaim helyett inkább szó szerint idézek a könyvből: *„Az összegyűjtés és a gettóban töltött hetek idején a zsidó lakosságot rengeteg lelki megaláztatás, méltánytalanság, erőszak és testi bántalmazás érte. A túlélők megszámálhatatlanul sok esetet említenek, amelyeket az összegyűjtést végző, a kíséretet ellátó és a gettót kívülről őrző magyar csendőrség és rendőrség, valamint a német véderő, a Gestapo és az SS egységei követtek el.”* (86.)

A zsidók azonban türelemmel viselték a megaláztatásokat, a rossz higiéniai viszonyokat, valamint a szegényes, sokszor éheztetéssel egyenértékű ellátást – abban bíztak ugyanis, hogy legalább az életük megmarad. Több túlélő visszaemlékezett

a „németországi munkáról” történő pletykákra (a deportálás a német hivatalosság részéről később valóban a hazug „német munkásáttelepítés” frázis hangoztatásával történt), de a szóbeszéd legalább ennyiszor magyarországi munkavégzésről szólt. Megay László ungvári polgármester személyében azonban a kárpátaljai közigazgatásban olyan személy is volt, aki már akkor reménykedett a zsidók deportálásában (sőt, kérte is Jaross belügyminisztertől az ungvári zsidók elszállítását!), amikor erről direkt ismeretei még nem lehettek. Megay már korábban is „kitűnt” zsidóellenes könyörtelenségével – aligha kell részletezni 1944 kontextusában ennek a kijelentésnek az erejét.

A május elején még nem ismert deportálási tervekből május végére a kárpátaljai zsidóság tömeges haláltáborba küldése lett. 1944-et követően a zsidóság a lakosságnak már csak 0,1%-át tette ki a régióban, szemben az 1941-es 14%-kal. A többnyire magyar ajkú és érzelmű zsidók deportálásáról egy csendőrtiszt úgy írt: *„a zsidókkal kihalt a magyar szó Huszton, Munkácson és Ungvárott. Csak elvétve hallottunk a civil lakosság között magyar beszédet.”*

A demográfiai makrostatisztikák a Sztójay-kormányt nem izgatták, viszont az ellátási problémák őket is érintették – a kárpátaljai kereskedők abszolút többsége zsidó volt, így gyakorlatilag már a gettósítás előkészületeitől kezdve közellátási és pénzügyi problémák sújtották a terület lakosságát. Ungvár városában a zsidók deportálását sürgető Megay azt volt kénytelen észrevenni, hogy zsidó polgárai elveszejtésével a város az adóbevételei nagyjából felét elvesztette, és a csőd szélén táncol. Megszűnt az ipari üzemek és üzletek harmada, az egész területről eltűnt az ásványvíz és a jég. Kárpátalja korábban is gyenge orvosi-közegészségügyi viszonyai meredeken romlottak az orvosok nagy részének eltűnésével. A kormánypárti újságok (ellenzéki lap a német megszállás után már nem működhetett) kötelező optimizmusával éles ellentétben álltak a bosszankodó olvasói levelek.

A zsidó vagyon sorsa című része a könyvnek azt mutatja be, hogyan ment végbe a jogfosztással és a deportálással párhuzamosan a zsidóság kifosztása is, s mi lett ezeknek a vagyonoknak a sorsa. A deportáltak vagyonának kezelése a kezdeti fejetlenséget követően a pénzügyminisztériumra hárult, bár már ekkor is látszott, hogy a gazdátlanul maradt ingatlanok fosztogatása, illetve az oda történő katonai beszállásolások miatt az értékek teljes körű megőrzése, illetve felhasználása lehetetlen. Országos szinten 1944 júliusától fogva Turvölgyi Albert kormánybiztos felelt a „zsidó vagyontárgyakért”, a hadművelleti területté nyilvánított Kárpátalján azonban számos gyakorlati tekintetben megelőzte őt ezen a téren Vincze András hadművelleti kormánybiztos.

A zsidók vagyonának értékesítése minden, lentebb részletezett sietség ellenére nem fejeződött be Kárpátalja szovjet megszállásáig. Vincze utolsó rendeletei arról szóltak, hogy a pénzügyigazgatóságok „bárkinek, bármilyen áron” adják el, illetve ingyen osszák szét az állami kézen maradt zsidó ingóságokat. Ezeket a rendelkezéseket azonban már valószínűleg nem is hajtották végre szélesebb körben.

Kosztjó négy nagy egységben tárja fel a vagyon sorsát: sorrendben az ingóságokkal kezd, majd a lakóingatlanokkal, a földekkel és a haszonállatokkal, valamint az üzleti és üzemi helyiségekkel folytatja. Elsőnek az élelmiszerügy kerül sorra, amely intézkedés a gettósítás sietve és abszurdan végrehajtott voltára világít rá: annak érdekében, hogy a gettókat élelmezni tudják, s ez lehetőleg ne kerüljön a városnak pénzbe, a legtöbb kárpátaljai városban az lett az ideiglenes megoldás, hogy azokat az élelmiszereket, amelyeket a zsidóknak pár héttel korábban sietve ott kellett hagyniuk a polcokon, kamrákban és boltokban, utólag beszállították velük a gettó falai közé.

Abszurd a zsidóktól elkobzott rádiók története is. A magyar állami tulajdonná nyilvánított készülékeket bérleti díj esetében lehetett volna frekvenciáltabb magánépületekben (elsősorban vendéglőkben, kocsmákban, műhelyekben) elhelyezni, de a kárpátaljai lakosság annyira nem kapkodott a propagandahíradók sugárzásának „fizetős” lehetőségéért, hogy végül a hatóságoknak kényszeríteniük kellett a vendéglősöket arra, hogy rádiókat igényeljenek.

A készpénz és az ékszerek sorsáról kevés konkrétumot tudunk, arról azonban Kosztjó oldalakon keresztül tudósít a korabeli hivatalos iratok, nyugták, valamint a deportálást túlélők megrázó vallomásai alapján, hogy a hatóságok milyen kíméletlen erőszakossággal szedtek össze minden lehetséges vagyontárgyat. A német katonák még a gettósítás előtt 3 600 000 pengővel sarcolták meg Huszt, Beregszász és Ungvár zsidó lakosságát. Ami a gettósítást illeti, a szerző rigorózus számítással 2 336 402 pengőben (mai árfolyamon 10,6 milliárd forintban) határozza meg a magyar hatóságok által a zsidó közösségtől elrabolt összeg minimumát. Az átszámítás nehézségei miatt, amennyiben nincsen direkt pengősitett árak a forrásokban (és jobbra nincsen), az ékszerek nem tartoznak ebbe az összegbe. Az akkori kárpátaljai napibérekkel számolva csaknem ezer napszámost lehetett volna foglalkoztatni egy éven át ebből a pénzből! (Kosztjó fent említett könyvéhez hasonlóan itt is külön kiemelendő, hogy a korabeli béreket beemeli az összehasonlító elemzésbe.)

A javak leltározása folyamatosan folyt; ott, ahonnan nagyszámú zsidó közösséget deportáltak, tanítókat, diákokat, leventéket⁶ is bevontak a munkába. Nem mindenki törekedett ugyanakkor arra, hogy a lassan érkező hatósági instrukcióknak szerezzen érvényt. Gyakorlatilag azonnal elkezdődött a zsidók ingóságainak fosztogatása, a zsákmányra éhesek Munkácson akár tucatnyi házat is feltörtek egyetlen éjszaka. Hónapokon át nem segített az áldatlan állapotokon semmiféle drasztikus eljárással való fenyegetés sem.

Nehezített minden kapcsolódó eljárást, hogy német és magyar katonákat is nagy tömegben szállásoltak be deportáltak házaiba. Ilyenkor a polgári közigazgatás nem is leltározhatott, tehetetlenül nézte végig a berendezés amortizációját,

⁶ Bővebben lásd Gergely Ferenc – Kiss György: *Horthy leventéi*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1976. Egy friss szemléletű monográfia a leventemozgalomról a magyar történettudomány fontos, hiánypótló munkája lehetne.

széthordását. Amennyiben a katonák ideiglenesen kaptak elkobzott zsidó vagyont – tipikusan például használati tárgyakat – a helyi igazgatástól, azokat sem törekedtek visszaszolgáltatni.

Számos ingóságot illetékes foglalkozások, intézmények között osztottak szét, elsőbbséget élveztek például ebben a tekintetben az egészségügyi felszerelések. Az „aki kapja, marja” jellegű állapot lecsendesedése után végül szociális alapon kezdték értékesíteni a megmaradt evőeszközöket, edényeket, bútorokat, ruhákat. Ez az intézkedés Vincze András kormánybiztos nevéhez kötődik, majd ugyanő a háborús helyzet romlásával néhány hét múlva jelentősen korlátozta is a polgári lakosság „zsidóvagyonra” benyújtható igényeit. Feltehetően – biztos adataink nincsenek – Kárpátalja kiürítésének időpontjára a zsidók ingóvagyonának jelentős része különféle utakon már „keresztény” magántulajdonná vált.

A lakáskérdés a könyv egyik legizgalmasabb és leginkább megdöbbentő fejezete. Kosztyó bemutatja az 1944-re már generációs problémának számító kárpátaljai lakásínség történetét, annak csehszlovák és magyar megoldási kísérleteit, majd a „zsidólakások” 1944 nyári kiigénylésének történetét. Pontos összesített számot nem találtam a könyvben arra nézve, hány lakás vált elfoglalhatóvá a régióban lakóik deportálása által, de a nagyságrendet hűen tükrözi, hogy a közhivatalokra és közoktatási intézményekre is kiterjedően óriási kárpátaljai ingatlannyomort a magyar állam lényegében felszámolta.

Magánszemélyeknek sohasem a tulajdonába került a kiigényelt lakás, hanem a magyar államtól bérelték azt – erre a bérleti díjra a deportálások miatt kiesett adó révén szüksége is volt a kormánynak. A lakásigénylés utáni beköltözésnek egy szabványos bérleti szerződés is a feltétele volt, a mai kor albérloi számára is ismerős kötelezettségekkel. A nagy, tágas, jó minőségű lakások értelemszerűen a fizetőképes bérlőké lettek, de az „osztogatásnál”, minthogy több lakásigény volt, mint ahány lakás, szociális és politikai szempontokat is figyelembe vett a helyi igazgatás. Kosztyó összefoglalóan úgy értékeli ezen szempontrendszer, hogy városokban jellemzően a sokgyermekes családok jártak jobban, a falvakban pedig jellemzően a frontharcosok családjai. Mindebben az az érdekes, hogy a hivatalos állami politika nem ismert hasonló különbségtételt, tehát elvileg a városokban is a veteránokat és hadiözvegyeket kellett volna előnyhöz juttatni.

Ami a földbirtokokat illeti, a közigazgatás a zavartalan termelés érdekében igyekezett sietni a kiadásukkal. Vagy gondnokokat neveztek ki néhány hónapos mandátummal (a mandátum lejártát nem sokkal követte is Kárpátalja szovjet megszállása), vagy pedig bérbe adták a földeket egy évre. Fontos különbség volt, hogy a bérlő csak földet kapott, a gondnok viszont komplett gazdaságot minden eszközzel, ha voltak cselédek, akkor cselédekkel. Kikötés volt a kisebb bérlőkkel kapcsolatban, hogy földműves háttérű háborús veteránok legyenek, s ez általában érvényesült is, de faluról falura különböző mértékben.

A lakosság földosztást igényelt volna, hiszen Kárpátalja földéhsége egyáltalán nem csillapodott az 1918–1919-es állapotokhoz képest, de a hasonló kérelmek hatástalanul pattantak le a Sztójay-kormány pénzügyi hatóságairól. Strukturális átalakítás helyett csak a kiesett adóbevételek miatt keletkezett űrt akarták betölteni, ez pedig 1944 júliusára sikerült is a földek értékesítésével. Számításukat igazolva láthatták, ugyanis bármennyire is szívesebben vették volna a kárpátaljaiak a földbirtokviszonyok átrendezését, földbérlet nem igazán maradt gazdátlanul.

Tekintettel arra, hogy az állattal rögtön törődni kell, valamint a tavaszi mezőgazdasági munkák is igényelték az igavonó erőt, a haszonállatok értékesítése zajlott le talán a leggyorsabban a deportáltak minden értéke közül. Bosszankodhatott azonban az az új lótulajdonos, akinek az állatára szemet vetett a honvédség – bár a hadsereg nem rekvirált, hanem vásárolt, az efféle üzletet a civil lakosságnak nem állt módjában visszautasítani.

A földekkel és a lakásokkal ellentétben a zsidóktól elrabolt üzletek, üzemek és műhelyek nem kerültek egyhamar „újrahasznosításra”, a legtöbb hasonló vállalkozás egész nyáron zárva tartott. „*Mintha mindig szombat volna*” – idézi többször is Kosztyó a pikírt olvasói levelet a munkácsi Őslakó hasábjairól. Nem minden üzlet zárva tartásának volt egyszerű késlekedés az oka, a Hangya szövetkezet⁷ például szimpla üzleti logika szerint inkább csak a deportált „konkurencia” árukészletére tartott igényt, bolthelyiségeket átvenni csak annyit akart, amennyit megérte üzelmeltetni. A zárva tartó üzletek készletei szintén komoly fosztogatásnak voltak ki téve ezen hónapok alatt.

Elsőnek a hadiipari relevanciával is rendelkező üzemek kaptak gondnokokat, tehát nyithattak meg újból. A csekély számú nagyobb üzem élére nem okozott gondot megfelelő szakmai tapasztalattal rendelkező „keresztény” vezetőt találni, de például Ungváron nem is volt annyi megfelelő iparendéellyel rendelkező új igénylő, mint ahány vegyesboltot a gettósítás idején bezártak. Persze előfordult, hogy valakinek nem kellett iparigazolvány, csak magas szintű kormányzati kapcsolatok – egy bizonyos Thury Nagy László egészen a deportálásokért személyében is felelős Baky László államtitkárig ment, hogy minden igénylési feltétel teljesítése nélkül megszerezhesen egy ungvári csemegeüzletet.

Kosztyó, miután összeköti a vagyon történetének bonyolult szárait, művének összegzésében hangsúlyozza: az egész „vagyonkezelésben” az a legsúlyosabb morális tehertétel, hogy miután a kárpátaljaiak meglehetősen közönyösen, egyesek pedig egyenesen örömmel végigkísérték a zsidók kifosztását és halálba hurcolását, valóságos roham indult a deportáltak javaiért. A szerző szavaival: „*A kárpátaljai társadalom sokkal nagyobb aktivitást mutatott a zsidó vagyon megszerzésében, mind a zsidók mentésében.*” (263.) Láthatóan senkiben nem merült fel, hogy

⁷ Bővebben lásd Sidó Zoltán – Szarvas Márton: Hangya a világrendszerben. A huszadik század eleji magyar szövetkezeti rendszer kritikai elemzése. *Fordulat*, 2020/1. 249–264.

a zsidók valamikor visszatérhetnének, és értékeiket újra használatba vehetnék. Az anyagi mohóságot a közismert kárpátaljai szegénység megmagyarázhatta, de a jogfosztott és deportált zsidóság kirablása egyúttal a súlyos erkölcsi szegénységet is bizonyította. Kosztyó Gyula munkája, amely mindezt bemutatja, érdemi hozzájárulás a magyarországi holokauszt kutatásához.